

ביאורים

ג- אופן איסוף הנתונים אצל האדם בניגוד לבורא יתברך

מדוע נטע ה' בתוכנו אפשרות של ספקות שעל ידם מגיע האדם לטעויות רבות, הרי הוא יכל לבוא את העולם ברור ובהיר, וכל אדם היה יודע היכן האמת והשקר? צריך לדעת שעצם העובדה שבני האדם הם ברואים, מחייבת את מציאות הספקות. הסיבה לכך היא שהאדם רוכש את ידיעותיו במשך הזמן על ידי התבוננות והסקת מסקנות מהסובב אותו, ורכישת הידע נבנית נדבך על גבי נדבך. בתחילה קולט האדם ידע רחב והוא צריך לברור את העיקר מן הטפל - דבר הלוקח זמן רב, ובינתיים נצברות אצלו הרבה מאוד שאלות.

²⁴ ידיעת האדם דומה לעשיית מלאכה - כל מלאכה לוקחת זמן, ואם העושים יעצרו באמצע המלאכה לא יצא ממנה שום דבר. למשל, אדם שמתחיל לארוג בגד ומפסיק את מלאכתו באמצע, לעולם לא יסיים את הבגד אותו רצה לארוג. כך קורה גם במלאכת החכמה - אדם שלומד חכמה צריך להתאזר בסבלנות על מנת שיוכל להחכים בצורה מושלמת. הוא צריך להתחיל מן ההתחלה ולבנות את ידיעותיו לאט לאט. למשל, אם כשאדם התחיל ללמוד נושא מסוים היו לו בו עשרה ספקות, כאשר הוא ימשיך ללמוד וללבו את הנושא יישארו לו רק תשעה ספקות וכך הלאה, עד שבסוף תישאר לו מסקנה אחת שאותה הוא חיפש ולא היא ייחל.

²⁵ רבנו ממשיל זאת לאדם שמחפש הוכחה לדבר כלשהו והוא יודע שההוכחה תתקבל על ידי דיבור. הוא יודע שיש הרבה סוגים של קולות ורק אחד מהם הוא הדיבור ולכן הוא מתחיל להבחין בין הקולות.

בשלב הראשון הוא שומע הרבה מאוד קולות, ומבין שיש קולות של הקשה כמו נפילת אבן על אבן, וקולות של חפצים שמתבקעים, וקול הרעם והמפולת, הוא יודע שמהקולות האלו הוא לא ישיג את ההוכחה שהוא מבקש, על כן מכאן ואילך הוא אינו מחפש את ההוכחה בקולות כאלה. **בשלב השני** הוא מתמקד בקולות בעלי החיים, והוא מפריד מתוכם את קולות בעלי החיים שאינם מדברים כצהלת הסוס, נעירת החמור ועריגת האיל, שהוא בטוח שמהם לא תגיע ההוכחה.

²⁶ **בשלב השלישי** הוא עוסק בקולות בני האדם, והוא מבחין שיש קולות של בכי, שאין לו בהם שום תועלת והוא לא יוכל להשתמש בהם על מנת למצוא את ההוכחה שהוא מחפש. **בשלב הרביעי** הוא מתבונן בקולות המבטאים אותיות והוא מבין שכל אות בפני עצמה לא תועיל לו כלום, על כן הוא צריך לחפש מילים המורכבות מכמה אותיות.

²⁷ **בשלב החמישי** אותו אדם מתמקד במילים בעלות משמעות כמו: שמים, כוכב, אדם. אך גם למילים אלו עדיין אין שום תועלת כשהן עומדות בפני עצמן משום שהן אינן מלמדות מאומה. **בשלב השישי** הוא מצרף אל השמות הללו פעולות, כגון: כוכב מאיר, אדם כותב וכדו', ואז הוא מחפש היגדים - צירופים של מילים המלמדים דבר חדש כגון: השמש עלתה, הגשם ירד.

²⁸ **בשלב השביעי** הוא לוקח את כל ההגדות ומבחין בין שלושה סוגים של משפטים - משפט מוכרח וחייב המציאות כגון: האש חמה, משפט נמנע כגון: האש קרה, ומשפט אפשרי כגון: פלוני נמצא כעת בבבל. **בשלב השמיני** הוא מפריד את הדברים הנמנעים שאינם יכולים להיות אמת, ואת הדברים המוכרחים שאותם אין צורך להוכיח, ובודק האם הדברים האפשריים הם אמת, למשל אם אומרים לו שפלוני נמצא בבבל, הוא בודק אם זה נכון.

לב הדברים

מציאות האדם בעולם הזה אינה פשוטה. מוטל עליו לעמוד כדי להשלים את מלאכתו. כך קולל אדם הראשון - "בַּעֲצַת אִפְרָיִם תֹּאכַל לֶחֶם" [בראשית ג, יט]. כדי ליצור - על האדם לעמוד.

חלק ניכר מהעמל הוא עבודת הבירור - לברר את הטוב מהרע ולהוציא את הטיגים. אף דבר זה הינו חלק מקללת אדם הראשון - "יִקְוֶיךָ וְיִדְרֶיךָ תִּצְמִיחַ לָךְ" [בראשית ג, יח] - האדמה מצמיחה יחד עם החיטה גם קוצים ודברים רעים. כך גם בעולם בכללו - הטוב והרע מעורבבים זה בזה, ועל האדם לעמוד ולברר מהו החלק הטוב.

עמל זה מקנה לאדם מדרגה מיוחדת - הוא בוחר בטוב אף שיכול היה לבחור ברע, והדבר דרש ממנו עמל ומאמץ. בכך זוכה האדם לשכרו, והטוב נעשה חלק ממנו בזכות שעמל וקנה אותו.

בשבח והודיה לה' יתברך על הצלה הגדולה

מדוע יש ספקות אצל הברואים

ג- ²³ וְאֹמְרֵי יֹאמְרוּ אֹמְרֵי מִה עֲנֵן הַחֲכָמָה שֶׁהַבּוֹרָא יִתְבַּרֵךְ שֶׁם אֱלֹהֵי הַשְּׁבוּשִׁים וְהַסְּפָקוֹת בֵּין הַבּוֹרְאִים? וְנִקְדָּמִים הִנֵּה הַתְּשׁוּבָה עַל זֶה וְנֹאמְרוּ הַיּוֹתֵם בְּרֹאִים הוּא עֲצָמוּ חַיֵּב לָהֶם הַסְּפָק וְהַשְּׁבוּשׁ. והוא, כִּי פֶאֶשֶׁר הָיוּ צְרִיכִים בְּחֵלֶק הַבְּרִיאָה בְּכָל פֶּעַל שֶׁיִּפְעֲלוּהוּ אֶל מִדָּה מֵהַזְּמַן? יִשְׁלַם בָּהּ פֶּעֶלְם חֵלֶק אַחֵר חֵלֶק, וְהִיא הַמִּדְעָה אֲשֶׁר הוּא אֶחָד מֵהַפְּעֵלִים צְרִיף בְּלֹא סִפֵּק אֶל כְּמוֹ זֶה, וְתַחֲלַת מִה שֶׁתַּחֲלִינָה יְדִיעוֹתָם לָהֶם, תַּחֲלִינָה מִדְּבָרִים מְקַבְּצִים וּמְשַׁבְּשִׁים, וּבְכַח הַשְּׁכָל אֲשֶׁר בָּם אֵינִם מוֹנִיחִים לְזַקֵּק אוֹתָם וּלְצַרְפֵּם בְּמִדָּה מֵהַזְּמַן עַד סוּר מַעֲלִיָּהֶם הַסְּפָקוֹת וְיִזְדַּקֵּק לָהֶם הַזֶּה בְּלִתי מַעֲרַב עִם שׁוּם סִפֵּק, ²⁴ וְיִכְאֶשֶׁר יֵשׁ לְכָל מְלֹאכָה מְמֹלָאכְתָּם חֵלְקִים, אִם הֵם פּוֹסְקִים מַעֲשִׂיהֶם קִדְּם שֶׁלְמָתָם לֹא תַתֵּם הַמְּלֹאכָה לָהֶם, כְּמוֹ הַזְרִיעָה וְהַבְּנִי וְהַאֲרִיגָה וְשֶׁאֵר הַמְּלֹאכּוֹת אֲשֶׁר לֹא יִשְׁלְמוּ כִּי אִם בְּהַמְתִּין עוֹשֵׂיהֶם עַד אַחֲרֵיתָם, כֵּן מְלֹאכְתָּ הַמִּדְעָה צְרִיכָה שֶׁתּוּחַל מִתַּחֲלָתָהּ וְהוֹלְכִים עִמָּה פֶּרֶק אַחֲרֵי פֶּרֶק עַד אַחֲרֵיתָהּ. וּבַעֲנֵן הַהִתְחַלָּה יִהְיֶה הַסְּפָקוֹת עַל דְּרָף הַדְּמִיוֹן עֲשֶׂרָה, וּבַעֲנֵן הַשְּׁנִי שְׁבוּוֹ תִּשְׁעָה, וּבַעֲנֵן הַשְּׁלִישִׁי יִשׁוּבוּ שְׁמוֹנֶה. וְכֵן כָּל אֲשֶׁר יַעֲנֶה הָאָדָם וְיִסְתַּפֵּל יַחֲסוּ הַסְּפָקוֹת עַד אֲשֶׁר יִזְדַּקֵּק בְּסוּף הַעֲנִינִים הָאֶחָד הוּא הַמְּבַקֵּשׁ וְיִשְׁאֵר לְבַדּוּ בְּלִי סִפֵּק עִמּוֹ וְלֹא שְׁבוּשׁ בּוֹ.

²⁵ **ובאור** זה כְּמִי שֶׁמְבַקֵּשׁ מוֹפֵת? שֶׁיַּעֲמֹד בּוֹ עַל הָאֵמֶת, וְאַנְחֵנוּ יוֹדְעִים כִּי הַמוֹפֵת דְּבוּר, ²⁶ וְהַדְּבוּר מִיֵּן מִן מִינֵי הַקּוֹל, וְהַקּוֹלוֹת עַל דְּרָכִים רַבִּים, וְכֹאֲשֶׁר יָבֵא הַמְּבַקֵּשׁ לְזַקֵּק מְבַקְּשׁוֹ וְכִבֵּר מִצָּא הַקּוֹלוֹת מְשַׁבְּשִׁים מְסַפְּקִים וְהַחֵל בְּחֵלּוֹקֵם, וְהַפְרִישׁ מֵהֶם תַּחֲלָה קוֹל הַקִּשְׁת׃

הַגְרָמִים, כְּנִפְוֹל אֶבֶן עַל אֶבֶן, וְכַהֲבַקֵּעַ קִצְת׃ הַגְּשָׁמִים, וְכַקּוֹל הַרְעֵשׁ וְהַרְעַם, וְהַדּוֹמָה לָהֶם, וְיִדַע כִּי אֱלֹהֵי הַמִּינִים לֹא יוֹעִילוּ לוֹ לְהַבִּיא מוֹפֵת, וְיַעֲלֶה אֶל עֲנֵן הַשְּׁנִי אֶל קוֹלוֹת הַחַיִּים בְּלִבָּד וְהוּא אֲשֶׁר יִקְנֶה לְמוֹפֵת לְהִיּוֹת בָּהֶם. וְאַחַר כֵּן יַפְרִישׁ מֵהֶם קוֹלוֹת הַחַיִּים שְׁאִינִם מְדַבְּרִים כְּצִהֲלָה וְהַנְּהִיָּה וְהַגְּעִיָּה וְהַנְּעִירָה וְהַדּוֹמָה לָהֶם, מִפְּנֵי שְׁאִין בָּהֶם שׁוּם חֲכָמָה, ²⁷ וְיַעֲלֶה בַעֲנֵן שְׁלִישִׁי אֶל קוֹלוֹת בְּנֵי אָדָם בְּלִבָּד אֲשֶׁר בְּמִינֵם כָּל מִדְעָה, עַד שֶׁיַּפְרִישׁ מֵהֶם הַקּוֹל הַטְּבָעִי אֲשֶׁר הוּא קוֹלוֹנוֹ (צ"ל קוֹל הָי) וְהַדּוֹמָה לוֹ, בְּעַבּוֹר שְׁאִין בּוֹ תוֹעֲלַת, וְיַעֲלֶה בַעֲנֵן רְבִיעִי אֶל קוֹל הָאָדָם הַלְמוּדִי, רְצוּנוֹ לֹא מוֹר אֲשֶׁר הוּא מִכ"ב אוֹתִיּוֹת, וְיַפְרִישׁ מִקְּנֵי הָאוֹתִיּוֹת הַנִּפְרָדוֹת, מִפְּנֵי שֶׁכָּל אוֹת נִפְרָדָת מֵהֶם לֹא יוֹעִיל עַל דְּבַר, כְּאֶמְרָה א ב ג ד כָּל אֶחָד לְבַדּוֹ, ²⁷ וְיַעֲלֶה אֶל הַעֲנֵן הַחֲמִישִׁי אֶל הָאוֹתִיּוֹת הַמְּרַכְבוֹת, עַד שֶׁיְהִי שְׁמוֹת כָּל אֶחָד מֵהֶם מְשַׁתִּי אוֹתִיּוֹת אוֹ ג' אוֹ יוֹתֵר. וְאַחַר כֵּן יַפְרִישׁ מֵהֶם כָּל שֵׁם נִפְרָד שֶׁיֹּאמֵר לְבַדּוֹ, כְּאֶמְרָה שְׁמַיִם כּוֹכָב אָדָם, כִּי אֵין בְּטַבַּע הַשְּׁמוֹת הָאֵלֶּה כְּשֶׁהֵם נִפְרָדִים שִׁיּוּרוֹ עַל יוֹתֵר מֵהַנְּקָרָא בָּהֶם, וְיַעֲלֶה בְּשִׁשִּׁי אֶל הַדְּבוּר הַמְּחַבֵּר, כְּאֶמְרָה כּוֹכָב מְזַהֵר, אָדָם כּוֹתֵב, וְהַדּוֹמָה לָזֶה מִה שֶׁיְהִי שְׁתֵּי מַלּוֹת מְחַבְּרוֹת אוֹ מְלָה וְשֵׁם אוֹ יוֹתֵר מְזַהֵר, כִּי הוּא מְקוּם שֶׁיִּגְעִיעַ בְּמַחְבְּרֵי הָאֵלֶּה אֶל מְבַקְּשׁוֹ. וְאַחַר כֵּן יַפְרִישׁ מֵאֵלֶּה הַשְּׁתֵּי מַלּוֹת הַמְּחַבְּרוֹת אוֹ יוֹתֵר כָּל חֵלֶק שְׁאִינֵנוּ הַגְּדָה. ²⁸ וְאַחַר כֵּן יַעֲלֶה בְּמַעֲלָה הַשְּׁבִיעִית אֶל הַהֲגָדוֹת, כְּאֶמְרָה יֹאמְרוּ כִּבְר זְרַחָה הַשְּׁמֵשׁ וְכִבְר יִרְד הַמָּטָר וְהַדּוֹמָה לָזֶה. וְאַחַר כֵּן יַדַע כִּי הַהֲגָדוֹת עַל ג' דְּרָכִים, רְאוּי, כְּאֶמְרָה הָאֵשׁ חֲמָה. וְנִמְנַע, כְּאֶמְרָה הָאֵשׁ קָרָה. וְאֶפְשֶׁר, כְּאֶמְרָה רְאוּבֵן בְּאֶשְׁכְּנָז אוֹ בְּבֶבֶל. וְאַחַר כֵּן יִשְׁעִים שְׁנֵי חֲלָקֵי הָרְאוּי וְהַנְּמַנֵּעַ לְצַד.

חיוב להם - מכריח. **מדה מהזמן וכו'** - נדרש זמן (בכל תחום שהוא) כדי שהדבר יתפתח וישתלב שלב אחר שלב. **המדע** - החכמה. **פוסקים** - מפרשים. **ובענין** - ובזמן. **ובענין השני** - בשלב הבא. **מופת** - הוכחה. **ואנחנו וכו'** - זהו משל. **המופת דבור** - ההוכחה היא מדיבור מסוים. **הגרמים** - העצמים. **הקול הטבעי** - שאינו דיבור. **שאינו הגדה** - שאין בו תוכן מהותי. **ההגדות על ג' דרכים** - ישנם שלושה סוגי משפטים: ראוי (ודאי נכון), נמנע (בלתי אפשרי, שקר), אפשרי (ייתכן, צריך לבדוק את נכונותו). **לצד** - לפי שאין מה לחקור בזה.

ביאורים

מהדורת אור עציון

²⁹ בשלב התשיעי הוא ינסה להוכיח את אותו המשפט ויבחן האם הוא דבר מחויב המציאות, ואז הוא יוכל ללמוד ממנו דברים נוספים, או שהוא דבר מן הנמנע, ואז הוא ישלול אותו ואת כל הדומים לו. לאחר שהוא שלל את הדברים הנמנעים, יישאר לו הדבר המסוים לו הוא ייחול, וזהו השלב העשירי שבו לאחר שהוא סינן את כל הדברים המסופקים והלא הגיוניים, נשאר בידו רק אותו הדבר שלו ציפה.

³⁰ אותו אדם חקר עשר חקירות ולא הרפה. ואילו הוא היה נעצר בעודו בחקירה הרביעית למשל, הוא אף פעם לא היה מגיע למסקנה שאלה הוא הצליח להגיע לאחר החקירה המרובה של עשרת השלבים אלא היה נשאר עם כל הספקות שהתלבנו בששת השלבים הבאים. גם אם אדם עוצר באמצע החקירה, אם הוא זוכר באיזו נקודה הוא הפסיק את החקירה הוא יוכל להמשיך את החקירה מאותה נקודה בה עצר, אבל אם הוא אינו זוכר היכן עצר הוא יצטרך להתחיל את החקירה שלו מחדש ומה שחקר עד עתה לא יועיל כלום.

³¹ כמו שאמרנו לעיל, בתחילת המאמר, ישנם שני סוגים של אנשים המואסים בחכמה: א. אנשים שאינם יודעים את הדרך אל החכמה וחושבים שדבר שקרי הוא האמת וכן ההיפך. ב. אנשים שמכירים את הדרך של החכמה ואת החקירה, אך הם נוטשים את אותה הדרך ואינם מסיימים את החקירה עד הסוף, ולכן נוצרים אצלם הרבה מאוד ספקות, ועליהם אמר שלמה המלך (משלי כא, טז): "אדם תועה מדרך השכל, בקהל רפאים ינוח". וכתב רבנו בפירושו לפסוק: "בעולם הזה כפי שאתה רואה מי שאין לו דעה יאבד ללא תבונה וללא הבחנה ויפול בכל רע. ולעולם הבא לא יגיע אל האושר, כי אין להגיע אליו אלא במשמעת לה", ואין דרך למשמעת כי אם בידיעה".

³² חז"ל (סנהדרין פח:): אמרו: "משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן רבתה מחלוקת". רבנו לומד מכאן (כמו שכתב הרמב"ם בהקדמות למשנה) שכאשר שני אנשים בעלי אותו כח שכלי מתווכחים, לבסוף לא תהיה ביניהם מחלוקת מפני שהם יגיעו להכרעה, אך כאשר הלימוד נעשה שטחי נוצרות מחלוקות רבות מפני שהנחלקים אינם יודעים לסוף העניין ואף שהם עדיין רחוקים מלסיים את הלימוד הם חושבים שכבר ניתחו את העניין עד תומו.

³³ מכאן לומד רבנו שאדם שיש לו ספקות רבים אינו יכול להתלונן כלפי הקדוש ברוך הוא, מפני שהספקות באים בגלל חוסר החכמה שיש בו או קוצר החקירה שלו, ואם הוא היה יותר משכיל או שהיה מסיים את החקירה אולי לא היו לו ספקות ושאלות.

³⁴ לא ניתן לדעת דבר בשלמות ללא שלב של ספקות. אדם הרוצה לדעת דברים ללא שלבים של ספק, רוצה בעצם להיות בדרגת בורא ולא בדרגת נברא, מפני שכל הנבראים מגיעים לידיעות ברורות על ידי עיון וחקירה ועוברים שלבים רבים של ספקות ושאלות וניתוחים הלוקחים זמן רב.

³⁵ על אלו הטורחים בסבלנות עד שהם מצליחים לפתור את כל הספקות ולהגיע אל האמת אמר שלמה (משלי כה, ד): "הגו סיגים מכסף ויצא לצורף כלי". בפירושו למשלי חיבר רבנו את הפסוק הזה עם הפסוק הבא - "הגו רשע לפני המלך ויכון בצדק כסאו" והסביר שכמו שכשהצורף מוציא את הפסולת מהכסף הוא מצליח ליצור כלי טוב, כך גם מלך צריך להוציא את הרשעה ממדינתו על מנת שיוכל לשלוט כראוי.

³⁶ וכן נאמר עליהם הפסוק (משלי ל, לג): "כי מיץ חלב יוציא חמאה, ומיץ אף יוציא דם", שפירושו הוא - אדם שסוחט חלב יוציא חמאה - שמנת משובחת, אך אדם שסוחט את אפו יותר מידי יוציא דם, זאת אומרת שאל לו לאדם לכעוס יותר מדי מפני שיצא מכך רק רע, אלא עליו לעסוק בדברים טובים ואז יצמחו לו תוצאות טובות כמו שאומר הנביא הושע (י, יב): "זרעו לכם לצדקה, קצרו לפי חסד" ופירות עמלו יבשילו ככתוב (משלי ג, יח): "עץ חיים היא למחזיקים בה".

השלמת דרגות העיון

ויעלה בשמינית אל ההגדה האפשרית ויחקר עליה אם היה אפשר הגיד המגיד עליה אם לא.²⁹ ואחר כך יעלה בענין התשיעי אל הבאת הראיה בדבר ההוא, אם הוא מן הראוי³⁰, יוציא ממנו מה שמחויבו בקצת הדרך אשר אני עתיד לבארה. אבל הנמנע ימנע בו כל הדומה בדבר אשר גזר בו. וכאשר יבטלו כלם ולא נשאר כי אם האחד ההוא אשר עלה בידו בענין העשירי והזדקק לו והזדקף, יפיל כל השערים הראשונים מלבד אשר היו מספקים מבקשו ומשפשים אותו קדם העיון בו, והסיר כל אחד ואחד מהם.³⁰ וכבר התבאר, כי המעין החל בעיון מדברים מערבים, ולא זז לזקק אותם תשעה מעשרה, ואחר כך שמנה מתשעה, ואחר כך שבעה משמנה, עד שיסתלקו מעליו כל הערובים, נשאר לו המזקק הצרור. ואם הוא פוסק העיון בהגיעו אל הענין הרביעי או החמישי או איה מעלה שתהיה, כבר סרו מעליו מן הספקות כפי המעלות אשר הניח אחריו, ונשאר עליו מהם כפי אשר הניח מן המעלות לפניו. ואם הוא מחזיק הענין שהגיע אליו³¹, יקנה לו שישוּב עליו וישלימו, ואם איננו מחזיק צריך לשוב אל הענין מראשיתו.³¹ ובעבור הדבר הזה טעו אנשים רבים ומאסו בחכמה, קצתם, מפני שלא ידעו הדרך אליה, וקצתם, ידעו ונכנסו בדרךה, אך לא השלימוה והיו מהאובדים, וכמו שאמר הכתוב (משלי כא, טז): אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח.

³² ואמר חכמי ישראל במי שלא השלים עניני החכמה, משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן רבו המחלוקות (סנהדרין פח:). ולמדנו מזה כי התלמידים כשהם משלימים הלימוד, לא תהיה ביניהם מחלוקות ולא ערוב, ³³ על כן אל ישיב³³ או הקץ³³, חטאו³³ על הבורא יתברך הוא הטוב, אלה הספקות סכלותו וקוצו ועצלותו בהם פאשר בארנו, ³⁴ כי לא יתכן שיהיה מעשה ממעשיו ברגע אחד בהסתלקות הספקות, כי אז היה יוצא מחק הברואים והוא נברא. ומי שלא תלה החטא בזה בעצמו, אף התאנה שישמיהו הבורא יודע מדע שאין בו ספק, כבר שאל שישמיהו אלהיו דומה לו, כי היודע בלא סבה הוא הבורא יתברך, וכאשר אני עתיד לבאר. אבל כל הברואים לא יתכן שיהיה מדעם בלא סבה, והיא הדרושה והעיון הצריכים למדה מהזמן פאשר ספרנו, והם מתחלת רגעי הזמן ההוא עד אחריתם בספקות פאשר בארנו.³⁵ והמשפחים הם הממתינים עד אשר יצרו הפסוק מן הסיג, וכאשר אמר (משלי כה, ד): הגו סיגים מכסף, וימצו חלב המלאכה עד אשר יוציאו חמאתה,³⁶ וכמו שאמר (שם ל, ג): כי מיץ חלב יוציא חמאה וגו', ועד אשר יצמח זרועם ויקצרוהו, כמו שאמר (הושע י, יב): זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד, ועד שיתבשל פרי עצם וישוּב³⁶ למזון, וכמו שאמר (משלי ג, יח): עץ חיים היא למחזיקים בה.

מן הראוי וכו' - (ראה פירוש אור עציון). **מחזיק הענין שהגיע אליו** - זוכר את השלב בבירור שאליו הגיע. **ישיב** - יטען ויאשים. **הקסיל** - שאינו יודע דרכי החכמה. **הקץ** - המתרפה מלהשלים את הבירור בשלמות. **חטאו** - חסרון ידיעתו. **הסיג** - פסולת. **וישוב** - יהפוך לראוי לאכילה.

ביאורים

37 - ד - אמונה אמיתית ושקרית

מהדורת אור עציון

לאחר שבארנו את מקור הספקות נבאר מהי האמונה. כאשר האדם נפגש עם דבר מסוים בעולם והוא מתבונן בו וחושב עליו עד שהוא מגיע למסקנה שהשכל מקבל אותה ושומר אותה עד שזדקק לה בבה העת, כמו שאמר שלמה: "חכמים יצפנו דעת, ופי אויל מחייתה קרובה" (משלי י, יד). רבנו בפירושו שם חיבר את הפסוק הזה עם הפסוק הבא - "הון עשיר קרית עוזו, מחייתת דלים רישם" והסביר אותם כך - "לשני פסוקים אלו שני עניינים, הראשון שראוי לחכם לשמור את חכמתו ולנצרה כמו ששומר העשיר את הונו, שאם לא ישמרנו יהיה כעני בלי הון, והשני שטבע החכמה לשגב את בעליה ולהגן עליו כמו שמגינים המבצר וההון על בעליהם, ואף יותר מכך". וכן כתוב באיוב (כב, כב): "קח נא מפיו תורה, ושים אמרו בלבבך".

38 באמונה ישנן שתי פנים - אמת ושקר. האמונה האמתית היא כשאדם מכיר ויודע את העניין כמו שהוא - הדבר המרובה הוא מרובה והמועט מועט, השחור שחור והלבן לבן, המצוי מצוי והנעדר נעדר, ואילו האמונה השקרית היא כשהאדם לא יודע את העניין כמו שהוא, למשל הוא חושב שהמרובה הוא מועט והמועט מרובה, הלבן שחור והשחור לבן, המצוי נעדר והנעדר מצוי. כאן רומז רבנו למותכלמין, שכפי שנאמר בהקדמה לא קבלו את המציאות כמו שהיא וטענו שאי אפשר לסמוך על החושים, אלא אפילו דברים שקיימים בדמיון יכולים להיות במציאות, ולכן יכולים להיות למשל פיל בגודל כינה וכינה בגודל פיל. הרמב"ם מביא דברים אלו בכמה מקומות, ובעיקר במורה נבוכים חלק א פרק עג.

39 ישנו הבדל בין אדם חכם לטיפש - החכם מניח את הדברים האמיתיים כבסיס, ועל הבסיס הזה הוא בונה את דעותיו וחי על פי אותה אמת. אדם כזה אינו מדבר משהו אחד ומתנהג בצורה ההפוכה. הטיפש שם את דעותיו לבסיס, וחושב שהן אמיתיות, ולכן הוא עושה מה שלא צריך לעשות ואינו עושה מה שצריך לעשות, מיוחד מדבר שאין צורך לחשוש ממנו ובטוח בדבר שצריך לחשוש ממנו, כמו שנאמר במשלי (יד, טז): "חכם ירא וסר מרע, וכסיל מתעבר ובוטח". בפירושו לפסוק זה כתב רבנו כך: "ראשון הכסילים הוא אדם שסומך על ההקלה, שחבריו מקילים ולא אומרים לו כלום על התנהגותו הרעה, וחושב שכך יהיה גם עם ה', ויותר סכל ממנו הוא אדם שסומך על מקצת צדקותיו, ויותר סכל ממנו הוא אדם הסומך על רחמי ה', ויותר סכל ממנו מי שסומך על הכפירה - הוא חושב שאם הוא יכפור הוא יצא מתחת ידי ה', כמו שאמר חז"ל (סנהדרין סח): 'לא עבדו ישראל עבודה זרה אלא להתיר להם עריות'. על הסכל הראשון אמר הפסוק (ישעיה ל, י): 'דברו לנו חלקות, חזו מהתלות' - בפסוק זה הנביא מתלונן על ישראל שהם פונים לנביאי האמת ומבקשים מהם שלא יתנבאו מה שהם רואים, אלא יאמרו מה שהעם רוצה לשמוע, כמו נביאי הבעל. (מה הבעיה עם זה?) "על הסכל השני נאמר (ירמיה ז, ט-י): 'הגנב ורצוח ונאוף והשבע לשקר וקטר לבעל ובאתם ועמדתם לפני בבית הזה אשר נקרא שמי עליו', זאת אומרת שאנשים חוטאים וחושבים שאם הם נמצאים בבית המקדש ה' ימחל להם. "ועל הסכל השלישי נאמר (תהלים עח, לה-לו): 'ויזכרו כי אלוקים צורם ויפתוהו בפייהם וליבם לא נכון עימו, והוא רחום', ועל הסכל הרביעי נאמר (תהלים צד, ז): 'ויאמרו לא יראה יה... והחכם נשמר מכולם'".

37 - ד - וכיון שהשלמנו מה שרצינו לזכרו מענין השבושים והספקות, אנחנו צריכים לבאר מה היא האמונה. ונאמר כי היא ענין עולה בלב לכל דבר ידוע בתוכנה אשר הוא עליה, וכאשר תצא חמאת העיון קבלנה השכל ויקיפנה ויכניסנה בלבבות ותמזג בהם, ויהיה בהם האדם מאמין בענין אשר הגיע אליו, ויציניעהו לעת אחרת או לעתים, וכמו שאמר (שם י, ד): חכמים יצפנו דעת, וכמו שאמר (איוב כב, כב): קח נא מפיו תורה.

38 והאמונה על שני דרכים, אמת ושקר. והאמונה האמתית היא שידע הדבר כאשר הוא, הרב רב והמעט מעט, והלבן לבן והשחור שחור, והנמצא נמצא והנעדר נעדר. והאמונה השקרית היא שידע הדבר בהפך מה הוא, הרב מעט והמעט רב, והלבן שחור והשחור לבן, והנמצא נעדר והנעדר נמצא. והחכם המושבח מי ששם אמתות הדברים שרש ומנהיג עליהם דעתו, ועם חכמתו בוטח אל המבטח בו, ונזהר ממה שצריך להזהר ממנו. והכסיל המגנה מי ששם דעתו לשרש, וחושב כי אמתות הדברים הולכות אחר דעתו, ועם סכלותו בוטח במה שצריך להזהר ממנו, ונזהר מהבטוח בו, וכאשר אמר החכם (משלי י, ט): חכם ירא וסר מרע וכסיל מתעבר ובוטח:

ביאורים

מהדורת אור עציון

⁴⁰ רבנו מביא לכך דוגמא - ישנם אנשים שחושבים שכל מה שהם מאמינים בו, אכן קיים במציאות ומה שהם אינם מאמינים בו חייב להתבטל מן העולם, למשל, עבדים החושבים שאם הם יאמינו שאין להם אדון הם יהיו באמת משוחררים, וכשהם רואים ששום דבר לא משתנה הם שוקעים בדיכאון ואינם מבינים למה זה קורה להם. אילו דבר זה היה נכון, כל אדם ללא כסף היה חושב שיש לו ואז הוא לא היה צריך לקבץ נדבות ולרדוף אחר עבודה על מנת להתפרנס, משום שכל ביתו היה מתמלא בכסף וזהב. וכן אדם בן ארבעים היה חושב שהוא בן שבעים וכך הוא יזקין פתאום בשלושים שנה ויטיחסו אליו ביתר כבוד, או שאדם היה חושב שהוא שבע בזמן שהוא רעב, ורווי בזמן שהוא צמא, ולבוש כשהוא ערום.

⁴¹ האבסורד הבולט ביותר בעניין זה הוא אדם שיש לו אויבים, שלכאורה יכול לחשוב שאויביו נעלמו ואז יוכל לחיות באושר ובשלום, אך אם הוא יעשה כך ולא יתגונן מפני אויביו עד מהרה הוא יגלה את הנזקים שאויביו עשו לו.

⁴² על ידי השקר הזה חושבים אנשים שאם הם אינם מאמינים במציאות ד' הם פטורים מללכת בדרך התורה ולקיים מצוות, ועל כך אומר דוד המלך (תהלים ב, ג-ד): "ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבותימו, יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו".

⁴³ בדומה לכך, ישנם אנשים בהודו שרוצים להיראות חזקים ולכן הם מנסים לסבול את האש אף שבאמת הם אינם מסוגלים לכך. וכן ישנם אנשים המקבלים מכות שוט ומתנהגים כאילו הם אינם מתרגשים מכך כדי להוכיח שהם חזקים ושום דבר לא יכול לשבור אותם, אך באמת כל מכה שוברת את גופם. כל שכן שאנשים המתחצפים ומתלוננים כלפי הקדוש ברוך הוא, הרי הם לא ינצלו מגזרת הקדוש ברוך הוא, אך הם אינם מבינים זאת, ועליהם נאמר באיוב (ט, ד): "חכם לב ואמיץ כוח, מי הקשה אליו וישלם".

הרחבות

דמיון יוצר מציאות

וסמכו על כל מה שהרחיקו שהוא בטל. רס"ג כותב כנגד השיטה הטוענת כי מה שהאדם מדמיין הוא המציאות האמתית. בוודאי, הוא כותב, שאף אם העניי יחשוב שהוא עשיר - הוא יישאר עני.

רבי נחמן מברסלב כותב כי אכן יש לדמיון כוח רב, ואם אדם עני ידמיון ויאמין בלב שלם שהוא עשיר, הוא באמת יהפוך לכזה. הסיבה שבדרך כלל אנו לא רואים מקרים כאלו הוא בגלל שהאדם לא מאמין בשינוי מספיק: "דע שהמחשבה יש לה תקף גדול ואם יחזק ויגבר מחשבתו על איהו דבר שבעולם יוכל לפעל שיהיה כך ואפילו אם יחזק מחשבתו מאד שיהיה לו ממון, בודאי יהיה לו. וכן, בכל דבר רק שהמחשבה תהיה בביטול כל ההרגשות והמחשבה תתקפה כל כך" [ליקוטי מוהר"ן קצג].

הרב חרל"פ כותב דברים דומים ביחס לישועה: "[...]שכל מה שמוסיפים לקוות ולצפות לראות בטובתו של ישראל מקרבים את הגאולה[...]. ולא עוד אלא שכל יסודה של הגאולה היא צפית הישועה האמתית[...]. ואם לפעמים מתחילים אורות הגאולה להתנוצץ ולהתגלות ובדרך פתאומית נעלמים, אין זה אלא מפני שהצפיה לישועה לא הייתה שלמה[...]."[מעיני הישועה ב]. לפי דבריו, ככל שנצפה יותר לישועה - כך הדבר יקרב אותה.

איולת החושבים
שדעתם נכונה

⁴⁰ ואחבר אל המאמר הזה זכרון אנשים תמהתי עליהם, המה עבדים וחושבים כי אין אדון להם, וסמכו על כל מה שהרחיקו שהוא בטל, וכל מה שיקמוהו שהוא מקים, אלה אשר צללו בתהומות האנל, וכבר הגיעו אל תהומות האבדון. ואם האמת אתם, מי שאין לו מהם ממון יעלה על דעתו שתבנותיו וארגזיו מלאים ממון ויראה מה יועיל לו. או יעלה על דעתו שהוא בן שבעים שנה והוא בן ארבעים ויראה מה יועיל לו. או יעלה בדעתו שהוא שבע כשהוא רעב, או שהוא רון כשהוא צמא, או שהוא מכסה כשהוא ערם ויראה ענינו מה יהיה. ⁴¹ ומי שיש לו מהם אויב מזיק יעלה בדעתו שאויבו כבר מת ואבד ואינו ירא ממנו, ומה מהרה תבואהו רעה שלא יגור ממנה. ⁴² וזאת היא האולת הגמורה מאנשים חשבו כי כאשר לא יאמינו באלהותו ינחוו ממצוותיו ואז הרוותיו וגמולו וענשו ושאר מה שדומה לזה, ובקמזהם אמר הכתוב (תהלים ב, ג): "ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבותימו".

⁴³ והנה קצת אנשי הדו התגברו לסבל האש והיא שורפת אותם בכל עת שיקרבו אליה. וקצת מהמתפקדים בעניי הבהרות מתגברים לסבל מכות המטות והמקלות והם מכאיבים אותם בכל עת שיפגעו בהם, כל שכן שיותר יהיה חזק מה שיגיע אל המתגברים על בורא הכל פענן הזה, והם עם אולתם אינם נמלטים ממה שחיה החכמתו, וכמו שאמר החכם (איוב ט, ד): "חכם לב ואמיץ כח מי הקשה אליו וישלם".

דוגמאות
לאויילים

ביאורים

44-ה- ארבע הדרכים להגיע אל האמת

מהדורת אור עציון

ישנן שלוש דרכים שעל ידן ניתן להגיע אל האמת: א. המדע הנראה. ב. מדע השכל. ג. דברים המוכרחים מן המציאות.

א. **מדע הנראה** - רוב הידיעה ההתחלתית של האדם מושגת על ידי חמשת החושים שלו - ראייה, שמיעה, ריח, מישוש וטעם. עניין זה בולט בעיקר אצל ילדים, הלומדים הכל על ידי החושים.

ב. **מדע השכל** - דברים ששכל האדם מחייב, למשל: שהצדק טוב, והשקר אינו טוב. ללא מוסכמות אלו לא ייתכנו חיים - כמו שאומרת התורה "איש את רעהו חיים בלעו".

ג. **מדע ההכרחיות** - דבר שאם אדם לא יודע בו, הוא יצטרך לבטל דבר המחוייב מן השכל או מוחש. מדע זה הוא תולדה של הסעיפים הקודמים, למשל, קיומה של הנפש בקרבו של האדם מוכחת מכך שהאדם עושה פעולות רבות שלא ייתכנו ללא מציאות הנפש, וכן אנו חייבים להודות שיש לאדם שכל, שאף על פי שאיננו רואים אותו אנו רואים את פועלו - כל מעשיו של האדם נעשים על ידי השכל, וזה הדבר המבדיל אותו מבדלי החיים.

45 ישנם מעט אנשים המכחישים את היסוד הראשון ואינם סומכים על החושים. אין הרבה אנשים כאלה, מפני שחמשת החושים הם דבר בסיסי שכל ילד מכיר. כאשר מכחישים את היסוד הזה נדחים שני היסודות האחרים גם כן מפני שהם בנויים עליו. על היסוד השני ישנם יותר אנשים שחולקים מפני שהוא יותר נסתר מהראשון ולא כל אחד יכול לראות אותו. החולקים על היסוד השני מכחישים על ידי כך גם את היסוד השלישי הבנוי עליו. אך יותר מכל מכחישים את היסוד השלישי, שהוא נסתר הרבה יותר משני היסודות האחרים. לסיכום, היסוד הראשון הוא בסיסי וקל להודות בו ולכן רק מעטים מכחישים אותו, את היסוד השני יותר קל להכחיש מפני שהוא יותר מופשט, והיסוד השלישי הוא הכי נסתר ולכן אנשים רבים מכחישים אותו.

46 היסוד השלישי נסתר ואין בו אמת מוחלטת הנראית לעין, ולכן יש בו דעות רבות כשכל אחת סותרת את חברתה - דברים שקבוצת אנשים אחת מכחישה השנייה מאמתת ודברים שהראשונה מקבלת השנייה מכחישה. לדוגמה, ישנם פילוסופים שקבעו שכל הדברים בעולם נחים ואין תנועה (זו היתה שיטתה של האסכולה האליאית שנקודת המוצא שלה היתה השאלה איך יתכן שריבוי יצא מאחד, ולכן הגיעה למסקנה שהכל אחד והעולם נח - עיין בתולדות הפילוסופיה היוונית שבספרה). ואחרים קבעו שהעולם כולו נע ואין שום דבר שנח (הראשון שסבר כך היה הקליטוס שסבר שהמציאות מלאה שינויים והעולם כל הזמן זז וזורם, וכך סוברים גם אנשי המדע היום). לכל אחת מן השיטות יש הוכחות לנכונותה וסתירות להוכחותיה של השנייה.

47 אנו היהודים הוספנו עוד נדבך אחד על שלושת היסודות הללו והוא המסורת, והיא בנויה על שלושת היסודות הקודמים לה. רבנו ירחיב על כך במאמר שלישי פרק ו.

לב הדברים

לאדם יש ארבעה מקורות מידע שעל פיהם הוא מנהל את חייו - החושים, מושכלות ראשונות והיגיון. מקור נוסף הוא המידע שהוא מקבל מאנשים אחרים.

רס"ג למדמ אמתנו שעלינו להאמין בארבעת מקורות המידע הללו. מדוע?

אפשר להסביר זאת מתוך הבנה מהו המקור למקורות מידע אלה - הקב"ה. הקב"ה טבע באדם כוחות שונים. מכיוון שהקב"ה הוא זה שבראם, אנו מאמינים שהם נכונים וצודקים. כמובן יש לחקור ולברר מהי האמת, אך נקודת המוצא היא שמקורות המידע שלנו לא טועים.

אם הקב"ה טבע בנו חושים, עלינו לפעול בחיים כפי שאנחנו רואים ושומעים. את חיינו ננתב לפי החוש הפנימי שבתוכנו וההיגיון המנחה את דרכנו. את המסורת שאותה אנו מקבלים מאנשים שאנחנו סומכים עליהם - נקבל.

עלינו להאמין בעצמנו, להאמין בכוחות שלנו. הקב"ה נתנם לנו, והציפייה שלו היא שנשתמש בהם ונסמוך עליהם. מצד אחד זו תביעה גדולה, להצליח לחיות בכל רבדי החיים השונים. מצד שני, התביעה היא בסך הכול להיות מי שאנחנו באמת.

שלוש דרכים להגיע לאמת

44-ה- וכיון שהשקלנו מה שראינו לחברו אל המאמר הראשון, צריך שנדבר הנה על משככי האמת⁴⁴ ונודענו הברור אשר הם מוצא כל ידוע⁴⁵ ומבוע כל נודע, ונדבר עליו כפי מה שהוא ראוי לענין הספר הזה, ונאמר שהם שלשה משככים. הראשון ידעת הנראה. והשני מדע השכל. והשלישי ידעת מה שהכרח מביא אליו. ונסמך לזה באור כל אחד מאלה השרשים, ונאמר כי ידעת הנראה הוא מה שישגיגהו האדם באחד מן החמשה חושים, אם בראות או בשמע או בריח או במשוש או בטעם. אבל מדע השכל הוא אשר יעלה בשכל, כמו שהצדק טוב והפזב מגנה. אף מדע ההכרחית הוא מה שאם לא יאמין בו האדם יתחייב לבטל המשכל או המוחש. וכאשר לא יתכן לבטל אחד מהם מכריחו הדבר להאמין בענין ההוא. כאשר אנחנו מודים בעל כרחנו כי יש לאדם נפש, אף על פי שאין אנו רואים אותה, שלא נבטל פעלה הנראה. וכי יש לנפש שכל, אף על פי שאין אנו רואים אותו, שלא נבטל פעלו הנראה.⁴⁶ ואלה השלשה שרשים מצאנו בני אדם שאין מודים בהם, והמעט מהם שפכר בשרש הראשון, ואני עתיד לזכרם במאמר הראשון מן הספר ואשיב עליהם. ובכפירתו בראשון כופר בשני ובשלישי מפני שהם בנויים עליו. ורבים מאלה מי שהודה בראשון וכפר בשני ובשלישי, ואני עתיד לזכר עוד דבריהם במאמר הראשון ואשיב עליהם. ויותר מקלם מי שהודה בשני השרשים הראשונים וכפר בשלישי. וסבת התחלק מעלותם בזה, שמדע השני יותר נעלם מהראשון, והשלישי יותר נעלם מהשני, והכפירה יותר ממהרת אל הנעלם מאל הנראה.⁴⁶ ויש אנשים שפכרו במדה הנה להחזיק בתמונה, וכל אחד מהם שלא כדעת חברו, וכל אחד מהם מקים מה שהרחיק בעל דינו וטוען עליו שההכרח מביאו לזה, כמי שקיים שכל הדברים נחים וכפר בתנועה, ואחר קים כי כל הדברים נעים וכפר בנחת, וכל אחד משים הראיה שמביא חברו ספק ושבוש.

47 אבל אנחנו קהל המיוחדים מאמינים באלה השלשה משככים אשר למדעים, ונחבר אליהם משך רביעי הוצאנו⁴⁷ אותו בשלש ראיות ושב לנו שרש, והוא ההגדה הנאמנת, כי היא בנויה על מדע החוש ומדע השכל ומה שחייבו, כאשר אני עתיד לבאר במאמר השלישי מן הספר הזה.

משככי האמת - הדרכים המובילות לאמת. **מוצא כל ידוע** - המקור לכל ידיעה. **משככים** - דרכים. **ידעת הנראה וכו'** - יתבאר בהמשך הפסקה. **פעלה הנראה** - רואים את תוצאות פעולות הנפש. **בתמונה** - בדעה אחרת. **שקיים וכו'** - (ראה פירוש אור עציון). **הוצאנו** - ביססנו והוכחנו. **ההגדה הנאמנת** - נאמנות המסורה מדור לדור.

ביאורים

⁴⁸ אימות המסורת

מהדורת אור עציון

היסוד הרביעי מאמת את שלושת היסודות. היסוד הראשון מופיע בתהלים (קטו, ה-ז): "פה להם ולא ידברו, עינים להם ולא יראו, אזנים להם ולא ישמעו, אף להם ולא יריחון, ידיהם ולא ימישון, רגליהם ולא יהלכו, לא יהגו בגרונם". דוד המלך מונה כאן את חמשת החושים, ומוסיף להם עוד שני אלמנטים: א. תנועה - "רגליהם ולא יהלכו"; על ידי התנועה ניתן לבחון את משקלם של החפצים על כדור הארץ - ככל שהתנועה יותר מהירה כך החפץ יותר קל, וככל שהתנועה יותר איטית החפץ יותר כבד. ישנם אנשים שרצו להוסיף את האלמנט הזה לחמשת החושים אך אין זה נכון מפני שהוא נובע מן התנועה, כמו שכתבנו, ולא שייך לחושים. ב. דיבור - "לא יהגו בגרונם"; הדיבור כפי שראינו לעיל בנוי מהברות, מיילים, משפטים וכו'.

⁴⁹ היסוד השני מופיע בדברי שלמה המלך, המספר על רדיפתו אחר האמת ובריחתו מן השקר ואומר (משלי ח, ז-ח): "כי אמת יהגה חכי ותועבת שפתי רשע, בצדק כל אמרי פי אין בהם נפתל ועקש".

⁵⁰ המסורת מאמתת גם את מדע ההכרח - כל דבר המבטל את המוחש או המושכל אינו יכול להתקיים.

על המוחש אומר הפסוק באיוב (יח, ד): "טרף נפשו באפו, הלמענך תעזוב ארץ ויעקר צור ממקומו". רבנו מפרש שם כך: "ואמרו טורף נפשו, כלומר איוב, והיא המטרה המכוונת בזה, כי כאשר אמר אני נתיסרתי בלא חטא, והיה לדעתם אומר זה מייחס עוול למשפט, אמרו לו הלמענך, הבגללך אתה יעזוב כל העולם, ולא העולם כולו, אלא אף הר אחד, לא נוכל להזיזו מן ממקומו בגללך, והיאך נעביר אדון העולמים מתאריו שהוא צדיק, בגלל כך ונתארהו בעוול, לפי שלא החיל בכך ייסורים אלו כי אם בחטאיך, וכן דרך הרשעים". זאת אומרת שמכיוון שמוחש שהעולם ממשיך להתנהג כהרגלו ושום דבר לא זו ממקומו - גם לא סלע גדול, אפשר להסיק שה' נשאר בצדקתו ואינו מעניש סתם. מכאן למד רבנו שדבר המכחיש את המוחש אינו יכול להתקיים.

כמו כן מאמתת המסורת את מדע ההכרח הנובע מן השכל, כפי שנאמר באיוב (כד, כה): "ואם לא אָפוּ מי יִכְזִיבֵנִי, וישם לאל מילתי".

⁵¹ לאחר מכן הודיעה לנו המסורת שכל המדעים בנויים על הרגשת החושים, כמו שאומר הפסוק (איוב לד, ב-ג): "שמעו חכמים מילי ויודעים האזינו לי, כי אוזן מילין תבחון, וחיך יטעם לאכול", ממשיך איוב (טו, יז-יט) ומאמת לנו את המסורת: "אֲחַנֶּךָ שִׁמְעֵ לִי זֶה חֲזִיתִי ואספרה, אשר חכמים יגידו ולא פחדו מאבותם, להם לבדם נתנה הארץ ולא עבר זר בתוכם". רבנו מסביר את הפסוקים הללו בפרושו כך: "ואמרו 'אשר חכמים יגידו' אחר שאמר לפניו 'זוה חזיתי ואספרה', הודיעונו בכך כי הידיעה האמיתית באיזה דבר תהיה באחד משני הדרכים, או בראייה כאומרו 'זוה חזיתי ואספרה', או במסורת האמיתית, אמר בה 'אשר חכמים יגידו', כלומר שלא יהא שם חשד או שקר מוסכם כאמרו: 'ולא כחדו מאבותם', הכוונה שתהא המסורת רצופה, כל דור קיבל מדור שכמותו. אחר כך אמר: 'להם לבדם ניתנה הארץ', חייב כי המסורת כאשר הם מוסרים אותה מלומדים וחכמים חייבים אנשי העיר וההמונים להאמין להם, ואל יאמר אדם איני מקבלו שהרי אין ההמונים יודעים אותו, אין זה חיובי (שכולם ידעו את זה), אלא יהיו המוסרים חכמים כאמרו: 'אשר חכמים יגידו', ויהיו ההולכים אחריהם המונים כאמרו: 'להם לבדם (לחכמים) ניתנה הארץ', ואמרו: 'ולא עבר זר בתוכם', כלומר שמי שהוא זר לבעלי המסורת אינו רשאי להיכנס בתוכם ויאמר להם הביאו לי על המסורת שלכם הוכחה עיונית או מוחשית, כיוון שמה שקיבלו הויתר אפשרית...".

⁴⁸ ואמר הנה כי זה המדע, רוצה לומר ההגדה הנאמנת וספרי הנבואה מאמתים לנו אלה השלשה שרשים כי הם מדעים אמתיים. מפני שהוא מונה המוחשים המרחקים מן העצבים ומשום אותם חמשה ומחבר אליהם שנים, כאמרו (תהלים קטו, ה): פה להם ולא ידברו עינים להם ולא יראו. והחמשה הם החושים עצמם. והשנים המרחקים אליהם, אחד מהם התנועה, כמו שאמר (שם ש, ט): רגליהם ולא יהלכו, ובה יודע הפד והקל, כאשר ימנע האדם התנועה לכבודו או שלא ימנעהו לקלותו. וזה שהאנשים רצו להוסיף במספר אלה החושים ואמרו במה מהם תנדע הקלות והכבד, ונאמר בחושי התנועה שבה תמצא הקלות והקשי. והאחר הדבור, כאמרו (שם ש, ט): לא יהגו בגרונם, והוא כלל הדבור בעל השמות והחבור וההקדמות והמופתים. כאשר בארנו. וכאשר אמר לנו מדע השכל וצוה בצדק והזהיר מהפזב, באמרו (משלי ח, ז): כי אמת יהגה חכי וגומר בצדק כל אמרי פי וגומר. ואחר כן אמת לנו המדע ההכרחי, כי כל מה שמביא לדחות מאומה מן המוחש או מן המשפל שהוא שקר, ובטול מה שדוחה המוחש, באמרו (איוב יח, ד): טרף נפשו באפו הלמענך תעזב וגו', אבל בטול מה שדוחה המשפל מהפזב והצדק, באמרו (שם כד, כה): אם לא אָפוּ מי יִכְזִיבֵנִי וגומר. ואחר כך הודיענו שכל המדעים בנויים על מה שהשגנו בחושינו אשר זכרנום, ומסתעפים מהם ומוציאים מהם, כאמרו (שם לד, ב): שמעו חכמים מילי וידעים האזינו לי כי אין מילין תבחון וחרף אכל יטעם לו. ואחר כן אמת לנו האמרים הצדיקים שמה אמת, כאמרו (שם טו, ח): אֲחַנֶּךָ שִׁמְעֵ לִי וגו' אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם להם לבדם נתנה הארץ וגומר. ויש להם תנאים כבר בארנום בפרוש אלה הפסוקים במקומם.

הדר הרביעיית
מאמתת את
שלוש הדרכים
הקדמות

שהוא - משורר תהילים. המוחשים - חמשת החושים. העצבים - פסלי עבודה זרה. ובה יודע וכו' - אם כן, גם התנועה היא חוש להכרת המציאות. השמות והחבור וההקדמות והמופתים - מילים ומשפטים, הנחות יסוד והוכחות. האמרים הצדיקים - דברי האמת שקיבלנו במסורת.

ביאורים

מהדורת אור עציון

⁵² איך משתמשים בכלים שנמנו לעיל? במוחש - עלינו להיזהר ולראות את המציאות כפי שהיא בלי להתבלבל ולהשתמש בדמיונות, בנוסף עלינו לוודא שמה שאנו חשים זו היא המציאות האמיתית. אל לנו לטעות כמו אותם האנשים המסתכלים על המראה וחושבים שבאמת נוצרה שם הצורה שהם רואים, ואינם יודעים שלמראה ישנה תכונה המיוחדת שהיא משקפת את מה שעומד מולה.

⁵³ וכן יש אנשים המסתכלים במים ורואים את דמותם וחושבים שבאמת יש שם את אותו הדבר שהם ראו, ורבונו מסביר זאת על פי ההשקפה המדעית של אותה התקופה, שהמים מחזירים השתקפות כשיש בהם את אותו עומק של הדבר אותו הם משקפים פחות או יותר. אם העומק של המים יהיה גדול או קטן יותר הם לא ישקפו את מה שעומד מעליהם.

⁵⁴ בעזרת בחינת הדברים בזוהרות והישמרות מן הדמיון ניתן להגיע מן המוחש למסקנות אמיתיות, ולא כמואבים שעליהם נאמר (מלכים ב ג, כב): "וישיכמו בבוקר והשמש זרחה על המים ויראו מואב מנגד את המים אדומים כדם" - בני מואב קמו בבוקר והמים נראו להם כמו דם, והם חשבו שמלכי יהודה, ישראל ואדום שנלחמו בהם נלחמו אחד בשני. הטעות שלהם הייתה שהמים נראו אדומים בגלל השמש שזרחה עליהם אך לא היה שם דם.

⁵⁵ גם בענייני השכל צריך להישמר מן הדמיונות ולהשתמש בשכל בצורה בריאה, ולא להיות כמו אותם אנשים שקבעו את הדמיונות והחלומות למציאות, וכל זאת כדי שלא לשלול את מה שראו בחלומות, ומשום כך ערבבו את המציאות עם מה שראו בחלום ובדמיון (גם כאן רומז רבנו, ככל הנראה, לכלאם שהאמינה בדמיונות, כמו שהתבאר בהקדמה).

⁵⁶ אך אנו יודעים שהחלום מגיע לאדם בגלל כמה סיבות: ישנם דברים שהאדם חווה ביום שעבר, ועל זה אמר שלמה: "כי בא חלום ברוב עניין, וקול כסלים ברוב דברים" (קהלת ה, ב). רבנו שם מסביר: "המפרשים פרשוהו, כמו שהסכל מתגנה בריבוי הבטחות שאינם אמת, וכן כשם שרוב החלומות מהמיית הנפש ואין בהם אמיתות...".

⁵⁷ מקצת החלומות מושפעים מהמוזן של האדם - אם היה חם או קר, רב או מעט וכו', ועל כך אמר ישעיה (כט, ח): "והיה כאשר יחלום הרעב והנה אוכל, והקיץ וריקה נפשו, וכאשר יחלום הצמא והנה שותה והקיץ והנה עייף ונפשו שוקקה". ישעיהו ממשיך את הגויים הרוצים לכבוש את ירושלים, ועומדים להכשל בכך, לאדם רעב וצמא החולם שהוא אוכל ושותה אך כשהוא מתעורר הוא ממשיך להיות רעב וצמא. חלק מהחלומות נוצרים מהתחושות והמחלות - כשיש לאדם תחושה של חום ולחות הוא מדמה דברים של שמחה, וכשיש לאדם תחושה של קור ויובש הוא מדמה דברים של יגון, עצב ואבל. ועליהם נאמר באיוב (ז, יג-ד): "כי אמרתי תנחמני ערשי... וחתנתי בחלומות ומחזיונות תבעתני".

⁵⁸ אולם האמת היא שיש חלומות שיש בהם אמת המגיעה מלמעלה, אך הם מיעוט החלומות, וכשמגיע איזה שהוא מסר מלמעלה הוא מגיע בדרך רמו ומשל, כמו שנאמר באיוב (לג, טו-טז): "בחלום חזיון לילה, בנפול תרדמה על האנשים בתנומות עלי משכב, אז יגלה אוזן אנשים".

לב הדברים

בשונה מארבעת מקורות המידע של האדם שאותם מנה רס"ג לעיל - עומד כוח הדמיון. כוח הדמיון נועד לדמות מצבים שונים. הוא אינו כלי שמברר את האמת. כזה הוא וכוזו היא גם המטרה שלשמה הוא נברא.

זהו כוח חשוב מאוד. לא נוכל לצעוד צעד אחד קדימה בלי שנתבונן במצבים השונים שבהם היינו בעבר, ונסיק מהם כיצד עלינו לפעול בהמשך. הדמיון מזכיר לנו מה קרה במקרים דומים - טעם של אוכל מסוים, טראומה ופחד מדברים מסוכנים וכדומה.

הטעות מתחילה כאשר אנו מערבים בין דמיון למציאות. את הדמיון עלינו לבחון בעזרת השכל. כאשר למשל אנו מביטים במראה, עלינו לבדוק מה אנו באמת רואים, ולא לקפוץ ישר לדמיון ולתת לו להחליט מהי המציאות.

הדמיון הוא שורש גדול לחטא. הנאה שחשנו בעבר ממעשה מסוים יוצרת דמיון שבכל פעם שנעשה מעשה זה נחוש טוב. החכם מצליח לבחון את הדמיון בעין שכלו, ומגיע למסקנה שהנאה זמנית טובה בעתה ובזמנה, אך ההתמכרות אליה כלל לא תביא לתחושה טובה.

את חיינו עלינו לנהל על פי השכל, ואילו בדמיון להשתמש רק ככלי עזר.

הבאת הראיות
מהמוחש
ומהמושכל

⁵² וְכִינּוּן שֶׁזְכַּרְנוּ אֵלֶּה הַשְּׂרָשִׁים הָאֲרֻבָּעָה צָרִיךְ שֶׁנִּבְאָר אוֹפְנֵי הָרְאִיָּה מֵהֶם. וְנֹאמַר כִּי מִדַּע הַחוּשׁ כֹּל אֲשֶׁר יִפְל חוּשֵׁינוּ הָאֲמֹתֵי בְּדַבּוּק אֲשֶׁר בֵּינֵינוּ וּבֵינּוּ רָאוּי שֶׁנִּדַּע שֶׁהוּא הוּא בְּאֲמֵת כְּאֲשֶׁר הַשְּׂגוּהוּ אֵין בּוֹ סִפְק, אַחַר אֲשֶׁר נִהְיָה רְגִילִים בְּעִנְיַן הַדְּמִיוֹנִים וְלֹא נִטְעָה בְּהֶם, כְּעֵם אֲשֶׁר חֲשְׁבוּ כִּי הַצּוּרָה אֲשֶׁר תִּרְאֶה בַּמְרָאָה כִּי הִיא צוּרָה בְּרֹאָה שֶׁם בְּאֲמֵת, וְאִינָה כִּי אִם טֵבַע מִיַּחַד לְגִשְׁמִים הַזִּכִּים שֶׁתִּהְפֵּךְ צוּרָת מַה שֶׁהוּא נִכְחָה בָּהּ. ⁵³ וְלֹא כְּעֵם אֲשֶׁר שָׂמוּ הַקּוֹמָה אֲשֶׁר תִּרְאֶה בְּמִים נִהְפְּכֵת שֶׁהִיא אֲמֵת תִּבְרָא בְּעֵת הַהִיא, וְלֹא יִדְעוּ שֶׁהִסְבֵּה בָּזֶה הִיא בְּשִׂיחֵי הַמִּים יוֹתֵר עֲמֻקִּים שֶׁעוֹרָם מִשְׁעוֹר אֲרֶךְ הַקּוֹמָה. ⁵⁴ וְכֹאֲשֶׁר יִשְׁמַר מִזָּה וְזוֹלָתוֹ, יִגְעֵעַ אֶל דַּעַת הַמוֹחֲשׁוֹת בְּאֲמֵת וְלֹא תִטְעֵהוּ הַדְּמוּת, כְּאֲשֶׁר אָמַר הַכֶּתוּב (מלכים ב ג, כב): וַיִּרְאוּ מוֹאָב מִנְּגִד אֵת הַמִּים אֲדָמִים כְּדָם. ⁵⁵ אֲךָ הַמְּשַׁכְּלוֹת כֹּל אֲשֶׁר יִצְטִיר בְּשַׁכְּלָנוּ הַנֶּצֶל מִכָּל פֶּגַע וְהוּא מִדַּע אֲמֵת אֵין בּוֹ סִפְק, אַחַר שֶׁנִּדַּע אֵיךְ נִעִין, וְאַחַר כֵּן נִשְׁלִים הָעֵינַי וְנִשְׁמַר מִן הַדְּמִיוֹנִים וְהַחֲלוּמוֹת. כִּי יֵשׁ עִם שְׂקִימוֹם אֲמֵתוֹת בְּרֹאוֹת בְּצוּרוֹת אֲשֶׁר רָאָה הָאָדָם, וְחִיבּוֹ עֲצָמָם זֶה כְּדִי שְׁלֹא יִדְחוּ הַנְּרָאָה, ⁵⁶ וְלֹא יִדְעוּ כִּי קִצְתָם יִהְיֶה מְעִינֵי הַיּוֹם מִחֻלָּף אֲשֶׁר עָבְרוּ עַל הַמְּחֻשָּׁב, וּבָזֶה אָמַר הַכֶּתוּב (קהלת ה, ב): כִּי בֹא הַחֲלוֹם בְּרֵב עֵנִין. ⁵⁷ וְקִצְתָם מִפְּנֵי הַמְּזוֹנוֹת וְחֻמָּם וְקָרָם וְרָבָם וּמְעוּטָם. וּבָזֶה אָמַר הַכֶּתוּב (ישעיה כט, ח): כְּאֲשֶׁר יִחְלֵם הָרֶעִב וְהִנֵּה אוֹכֵל וְכְאֲשֶׁר יִחְלֵם הַצָּמֵא וְהִנֵּה שׁוֹתֵה. וְקִצְתָם מִפְּנֵי הַמְּסָךְ הַגּוֹבֵר עַל הַמְּזוּג. וְהַחֵם וְהַלַּח יִדְמֶה שְׂמֻחוֹת וּמִינֵי שְׂחוּק, וְהַיָּבֵשׁ יִדְמֶה אֲבָל וּדְאָגוֹת, וּכְמוֹ שֶׁאָמַר הַכּוֹאֵב הַחוּלָה (איוב ז, יג-ד): כִּי אֲמַרְתִּי תִנְחַמְנִי עַרְשִׁי יִשָּׂא בְּשִׂיחֵי מִשְׁכְּבִי וְחַתְנִי בְּחֲלָמוֹת וּמְחִזְיוֹנוֹת תִּבְעֵתְנִי. ⁵⁸ אֲךָ בְּהֵם רָמַז מְעַט עֵלְיוֹנֵי מִתְעַרְב בְּהֶם עַל דֶּרֶךְ הַרְמָז וְהַדְּמִיוֹן, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שם לג, טו): בְּחֲלוֹם חֲזִיוֹן לִילָה וְגו'.

הָאֲרֻבָּעָה - ארבעת דרכי ההשגה: החושים, השכל (המוסר), ההכרה (המוכח שכלית) והמסורת. **וּבֵינּוּ** - ובין המציאות. **כְּעֵם** - כפי. **הַדְּמוּת** - הדמיון. **הַנֶּצֶל מִכָּל פֶּגַע** - בלא חשש טעות. **הַיּוֹם מִחֻלָּף** - היום הקודם. **הַמְּחֻשָּׁב** - חשב עליהם החולם. **הַמְּסָךְ הַגּוֹבֵר עַל הַמְּזוּג** - החולי המוציא מאיזון. **בְּהֵם** - בחלומות.

